

הרב יצחק צבי אושינסקי

חיובו של אב ללמד בנו תורה – השלכותיו על בן להורים גרושים

מבוא

במאמר זה נדון אודות בן להורים גרושים או פרודים, על מי מהם מוטל חיובו של הבן, מי מהם יקבל את הבן לחזקתו כדי ללמדו תורה ושאר מצוות שיש להרגיל את הבן בהם.

בדרך כלל ידוע לנו שהחיוב ללמד את הבן תורה ושאר מצוות מוטל על האב. ואולם במצב נתון זה, שהבן לא מצוי כל כך אצל אביו, יש לברר כיצד יקיים חובתו זו, ואיך היא משפיעה על מקום הימצאותו של הבן.

בן בגיל שש אצל אביו משום החיוב ללמדו תורה

אודות מקום הימצאותו של בן להורים גרושים שהגיע לגיל שש, מובא בטור אבן העזר סוף סימן פב: "ולאחר ו' שנים יכול לומר האב, אם הוא אצלי אני נותן לו מזונות, ואם הוא אצל אמו איני נותן לו. והבת אצל האם לעולם, אפילו אחר ו' שנים". לאחר גיל שש יכול האב לתבוע שהבן יהיה ברשותו ובחזקתו, ולא אצל אמו.

ומבאר שם ה"פרישה" את כוונת הדברים, מדוע דווקא מגיל שש יקבל האב את הבן לחזקתו, וכן מאי שנא בן מבת לאחר שש, "משום דמכאן ואילך הוא צריך לאביו שילמוד עמו, לאפוקי בת שאינה צריכה ללמוד, שבקינן לה אצל האם אפילו אחר ו' שנים, משום שהאם צריכה לה להתעסק עמה בגידוליה ובתמרוקי הבנות שאין האב יכול לעשות".

כן נפסקה ההלכה גם בשולחן ערוך אבן העזר סימן פב סעיף ז: "ואחר ו' שנים יש לאב לומר אם אינו אצלי לא אתן לו מזונות". חובתו של האב היא לזון את בנו המצוי אצל אמו, ואולם במקרה זה, מכיוון שזכותו לקבל את הבן לחזקתו לאחר שש, יכול לטעון שאם אינו מקבלו לרשותו לא מוכן גם למלא את חובתו לזון את בנו.

בביאור הגר"א שם אות יא מציין שמקורו של דין זה הוא מהגמרא בכתובות קב, ע"ב: "אמר רב חסדא, זאת אומרת בת אצל אמה", משמע משם וכן מהמשך הגמרא, שכן אינו אצל אמו לעולם אלא יהיה אצל לאביו, וזאת לאחר גיל שש.

ה"חלקת מחוקק" שם ס"ק ט מפרש שכמה מצוות מוטלות על האב ביחס לבנו ובפרט ללמדו תורה, ולכן בן אחר שש ימצא אצל אביו. את דין השולחן ערוך, שיכול האב לומר "אם אינו אצלי לא אתן לו מזונות", מבאר שם באופן שהבן אינו רוצה להיפרד מאמו, ואז יכול האב לומר שאין עליו חיוב צדקה לפרנסו כל זמן שאין הבן שומע בקולו להיות אצלו ללמוד עמו תורה ושאר דברים.

מדבריו של ה"חלקת מחוקק" עולה שאפילו במקרה שהאם מוכנה לפרנס הבן אצלה בחינם, בלא ליטול עבורו מזונות מבעלה לשעבר, בכל זאת יכול האב לעכב ולדרוש שהבן יהיה בחזקתו, משום החיובים שלו כלפיו בתלמוד תורה ושאר דברים (כך מדייק מדבריו גם ה"בית שמואל" שם ס"ק ח). כאן המקום לציין שההכרעה הסופית בחזקת מי יהיה הבן או הבת, תלויה בידי בית הדין, ואחד השיקולים העיקריים המנחה אותם הוא טובתו של הילד, שיקול המופיע בהלכה שם בנידון מקום הימצאות הילד.

חובת האב בחינוך בנו לפני גיל שש ובחזקת מי הבן

הטור שם מביא מחלוקת ראשונים, האם בנה הקטן של אשה גרושה, שהוא פחות מגיל שש, ינתן לחזקת האם או לחזקת האב. שם מביא הטור את דעת הרמב"ם בהלכות אישות פרק כ"א הלכות יז-יח הסובר שגם בנה של גרושה הפחות מגיל שש, יהיה אצל אמו. וזה לשונו של הרמב"ם שם "שלמו חודשיו וגמלתו, אם רצתה המגורשת שיהיה בנה אצלה, אין מפרישין אותו ממנה עד שיהיה בן שש שנים גמורים, אלא כופין את אביו ונותן לו מזונות והוא אצל אמו". וראה שם בפירוש ה"מגיד משנה" המבאר מהו מקורו של הרמב"ם לדינו זה. השולחן ערוך, אבן העזר סימן פב סעיף ז, פסק כרמב"ם.

והקשה שם הראב"ד על דינו זה של הרמב"ם (שכן פחות מגיל שש ימצא בחזקת אמו הגרושה), וזה לשונו "א"א, אין הדעת סובלת שנכוף את האב להפריד בנו ממנו עד שיהיה בן שש והלא הוא חייב לחנכו תורה בן ארבע ובן חמש, ואיך יחנכנו והוא גדל בין הנשים". הראב"ד טוען כלפי הרמב"ם שכבר בן ארבע ובן חמש חייב אביו ללמדו תורה, וא"כ יכול אביו לדרוש שהבן יהיה אצלו גם קודם גיל שש.

כדברי הראב"ד נפסק גם בתשובת הרא"ש כלל פב סעיף ב. שם נשאל הרא"ש אודות אדם המצוי בקטטה עם אשתו ואינו רוצה לגרשה, וגם היא אינה רוצה לגור עמו מפני שהוא משחק בקוביה. לזוג זה יש בן קטן פחות מגיל שש וכל אחד מהם רוצה את הבן בחזקתו ונשאל הרא"ש אצל מי יהיה הבן. והשיב שם הרא"ש שהדין עם האב, ויקבל את הבן לחזקתו, משום חיובו של האב ללמדו תורה ולחנכו במצוות.

ואולם, מוסיף שם הרא"ש בתשובתו, הבת בכל מקרה תהיה אצל האם, משום שהאם מצויה בבית יותר מן האב היוצא למלאכתו ולעסקיו, והאם משמרתה ומלמדת אותה צניעות ואורח הנשים. מעניין לציין שהרא"ש דבק בדינו שהבן יהיה אצל אביו כדי שיחנכנו לתורה ומצוות, למרות היות האב משחק בקוביה, ויכול הבן ללמוד ממנו גם הנהגות שליליות.

מאימתי מתחיל חיובו של האב ללמד את בנו תורה?

על דברי הראב"ד דלעיל, שכתב שגם מתחת לגיל שש יהיה הבן אצל אביו משום שאביו חייב ללמדו כבר מגיל ארבע וחמש מתבקשת מאלוה השאלה - היכן מצא הראב"ד סימוכין לדבריו אלו, שכבר בגיל ארבע או חמש חייב האב ללמד בנו תורה.

בגמרא במסכת בבא בתרא דף כא, ע"א מובא שרק מגיל שש חייב האב להכניס בנו ללמוד תורה. וז"ל הגמרא שם: "עד שבא יהושע בן גמלא ותיקן שיהיו מושיבים מלמדי תינוקות וכו' ומכניסין אותם כבן שש כבן שבע (בן שש בבריא, ובן שבע בכחוש, תוספות שם) וכו'. אמר ליה רב לרב שמואל בר שילת עד שית לא תקביל, מכאן ואילך קביל ואספי ליה כתורא".

מובא א"כ מפורשות בגמרא שגיל שש זהו הגיל ההתחלתי ללימוד תורה, שבו מכניס האב את הבן לתלמוד תורה, וא"כ קשה על הראב"ד הכותב שכבר בגיל ארבע או חמש מוטל על האב ללמדו תורה.

שאלה זו שואל כבר ה"מגייד משנה" שם על הראב"ד, ומנסה לתרץ שכוונת הראב"ד הייתה למובא בגמרא בסוכה דף מב, ע"א: "קטן היודע לדבר אביו לומדו תורה וקריאת שמע. תורה מאי היא, א"ר המנונא תורה צוה לנו משה מורשה קהילת יעקב. ק"ש מאי היא? פסוק ראשון".

דין זה נפסק גם בשולחן ערוך יור"ד סימן רמה סעיף ה, ושם מובא סדר הדברים בחובתו של האב בתלמודו של בנו: "מאימתי מתחיל ללמד לבנו? משיתחיל לדבר מתחיל ללמדו תורה צוה לנו וגו' ופסוק ראשון מפרשת שמע, ואחר כך מלמדו מעט מעט עד שיהיה כבן ששה או כבן שבעה, ואז מוליכו אצל מלמדי תינוקות".

מצינו אי"כ, שכבר בגיל מוקדם מגיל שש, בגיל שיודע לדבר, כבר אז מוטלת על האב החובה ללמד בנו דברים פשוטים כחלק מחובתו ללמדו תורה. אי"כ ניתן לומר שלזה כיוון הראב"ד באמרו שמגיל ארבע או חמש חייב האב לחנכו בתורה. ואולם יש לדחות הסבר זה בשיטת הראב"ד משתי סיבות:

א. קשה לומר שהתכוון הראב"ד בדבריו לגמרא הני"ל בסוכה, דאם כן, מדוע אומר שחיוב האב ללמד בנו מתחיל מגיל ארבע ומגיל חמש, והרי מהגמרא הני"ל משמע שחיובו מתחיל הרבה קודם, מהזמן שהבן כבר יודע לדבר, שזהו קודם לגיל שלוש (וכן משמע מהרמ"א שם ס"י רמה סעיף ח הכותב שמגיל שלוש מלמדים אותו אותיות כדי שידע לקרוא).

ב. באופן נוסף יש לדחות הסבר זה. דחיה זו מובאת ב"מגיד משנה" עצמו שם, דאי אפשר לומר שהתכוון הראב"ד למובא בגמרא בסוכה, דהיינו לחינוך בן שמתחיל לדבר, שהרי חינוך זה, אמירת "תורה צוה לנו", יכול לתת לבן גם כשהוא אצל אמו, ויבוא הבן אצלו לפעמים ויאמר עמו פסוקים אלו. ואין מקום לקושייתו של הראב"ד על הרמב"ם שגם בן בגיל ארבע או חמש צריך להיות אצל אביו משום חובתו ללמדו תורה.

הסבר זה של ה"מגיד משנה", שאת חובתו של האב בקריאת פסוקים עם הבן יוכל למלא כשיפגש לעיתים עם הבן, הינו ג"כ הסבר בדברי הרמב"ם, שבן פחות מגיל שש אצל אמו, למרות חיובו של אביו לקרוא אתו פסוק "תורה צוה" וק"ש. טובתו של הבן הקטן היא להיות אצל אמו, דהיא זאת המצויה בבית לגדלו, ולא כאביו היוצא לעבודתו ואינו מצוי בבית, ולכן הבין הרמב"ם שעדיף להשאירו אצל אמו ויפגוש את אביו לעיתים ללמדו פסוקים אלו. (לאחר גיל שש אין כבר נפקותא כל כך להימצאותו בחזקת אביו, שהרי בגיל זה מכניסו אביו לתלמוד תורה, כמובא לעיל, וממילא הבן אינו בבית).

ב"פתחי תשובה" שם (אבן העזר, סימן פב ס"ק ד) מובא פסק הלכה שהוא המשך לסברתו זאת של ה"מגיד משנה". שם מביא את דברי ה"נודע ביהודה" הכותב שאם אחר הגירושין אין האב והאם גרים בעיר אחת, ימסר הבן לאביו ולא לאמו, כדי שיחנכו בתורה ומצוות, משום שאז לא שייכת סברת ה"מגיד משנה" שיכול אביו לפגשו לעיתים לחנכו בפסוקים אלו, דהרי אין לו אפשרות לפגשו. כן מובא גם ב"באר היטב" שם סעיף ה בשם הרשד"ם סימן ככג (ויש לעיין כיצד יש לפסוק בזמן הזה, שאפילו אם האם והבן בעיר אחרת יכול האב בנקל לפגשו לעיתים).

השלים בחיובו של אב ללמד בנו תורה

ואולי דווקא כשנצרך שתי דחיות אלו יחדיו (הדחיות דלעיל על פירושו הראשוני של ה"מגיד משנה" בראב"ד) נוכל לבאר את דבריו של הראב"ד. ונאמר, שאכן חיובו של האב ללמד את בנו מתחיל מגיל צעיר מאוד, מאז שמתחיל הבן לדבר. זהו השלב הראשון בחובתו של האב בתלמוד תורה של בנו. בשלב זה הבן עדיין לא מבין מה שאומר, ובכל זאת ישנו חיוב לומר עמו פסוק זה וק"ש כדי לחנכו בתורה.

שלב שני הוא זה שמובא ברמב"ם (הלכות תלמוד תורה, פרק א' הלכה ו') ובשולחן ערוך (שדבריו צוטטו לעיל): "ואחר כך מלמדו מעט מעט, פסוקים פסוקים". שלב זה הינו תהליך החדרה איטי ועקבי של מצוות, פסוקים וכד', בילד הרך שרק עתה מתחיל להבין קצת את עניינו בעולם. השלב השלישי הוא כשמגיע הבן לגיל שש או שבע שאז מוליכו האב למלמד תינוקות כדי שילמדו המלמד באופן שיטתי ומסודר במשך כל שעות היום (כמובא ברמב"ם הלכות תלמוד תורה, פרק ב' הלכה ב').

ע"פ זה נבאר שאכן צודק ה"מגיד משנה" הטוען שיכול האב ללמד בנו גם כשהוא אצל אמו, כשיפגוש את הבן לעיתים. ואולם, כל זאת נכון רק אודות השלב הראשון, אמירת "תורה צוה לנו" וכד', שאותו ניתן ללמד גם בפגישות הנערכות לפעמים. ואולם, את השלב השני בחובתו של האב בלימוד בנו אי אפשר ליישם באופן המובא ב"מגיד משנה", בפגישות שאינם תדירות אלא לפעמים, שהרי בשלב זה הלימוד והחינוך צריכים להיות עקביים ויום יומיים, ללמדו מעט מעט ממצוות התורה. לימוד זה צריך להיות מועבר לילד באופן רצוף כדי שיכנס ל"אווירה" של תורה ומצוות ויתחיל להרגיל את עצמו לחיות על פיהם.

שלב זה מתחיל לפי הראב"ד בגיל ארבע ואודותיו אמר הראב"ד שיש לבן להיות אצל אביו, משום שסוג לימוד זה לא יוכל להינתן לבן אם אין בינו ובין אביו קשר רצוף ויום יומי.

ע"פ ביאור זה נראה דלא קשה שאלתו של ה"מגיד משנה" על הראב"ד, היכן מצא הראב"ד שלב זה של "בן ארבע או בן חמש", וניתן לומר שאכן ישנו שלב קודם לזה, ואולם אודות השלב הקודם מסכים הראב"ד שאין לנתק את הבן מאמו, שהרי האב יכול לחנכו גם שם בקריאת שמע ובאמירת "תורה צוה לנו" מידי פעם, ואילו אצל אמו תהיה לבן תועלת רבה באותו הגיל. רק אודות השלב השני טען הראב"ד שיש לבן להיות אצל אביו, משום שאז צריך להיות הקשר שביניהם רצוף כדי שיקיים האב את חיובו "ללמדו מעט מעט, פסוקים פסוקים", כמובא ברמב"ם שם.

ע"פ זה לא קשה גם השאלה הראשונה ששאלנו על ביאור ה"מגיד משנה" בראב"ד, שהחיוב ללמדו "תורה צווה לנו" הוא כבר לפני גיל ארבע או חמש, שהרי הראב"ד אכן הבין זאת וחילק את חובת האב לגי שלבים. ואכן השלב הראשון של "תורה צווה לנו" הינו לפני השלב השני של "בן ארבע או חמש", ואז אכן מסכים הראב"ד שיש להשאירו אצל אמו, משום שגם שם יכול אביו ללמדו פסוק זה.

לסיכום

- א. בן להורים גרושים והוא מגיל שש והלאה ימסר לחזקת האב, משום חיובו של האב ללמדו תורה. אם הבן מסרב להיות אצל אביו או שלא נמסר לחזקתו מסיבות אחרות, לא חייב האב לשלם לאמו מזונות בעבורו.
- ב. בן שהוא פחות מגיל שש - דעת הרמב"ם שיהיה אצל אמו ואביו ישלם לאמו מזונות עבורו (וכן פסק השולחן ערוך, אבן העזר סימן פב סעיף ז), ודעת הראב"ד שימסר לאביו, שהרי כבר מגיל קטן יותר חייב אביו ללמדו תורה.
- ג. הבת אצל אמה לעולם.
- ד. ההכרעה אודות מקום הימצאותם של הילדים נתונה למעשה, בידי בית הדין, כאשר טובת הילד עומדת מול עיניהם בשיקול העניין.
- ה. יתכן לומר שישנם שלושה שלבים בחובתו של האב בחינוך בנו:
 1. חיובו לומר אתו "תורה צווה לנו וגו'", מאז שמתחיל התינוק לדבר.
 2. בגיל יותר גדול מלמדו מעט מעט, פסוקים פסוקים.
 3. מגיל שש מוליכו למלמד תינוקות ללמדו באופן קבוע ושוטף.
- ו. נראה שסבר הראב"ד שבשלב ראשון עדיין יש מקום לומר שישאר הבן עם אמו, שהרי גם כך יכול אביו לפגשו לעיתים ולומר עמו "תורה צווה לנו וגו'". ואולם בשלבים הבאים, שאז הקשר עם האב צריך להיות רצוף ועקבי, יש למסור הבן לאביו, כדי שיוכל למלא את חובתו וללמדו תורה ומצוות. הרמב"ם כנראה לא סבר כך ולכן פסק שעד גיל שש הבן אצל אמו (וכאמור לעיל, נפסקה ההלכה בשו"ע כדבריו).
- ז. מובא בפוסקים שכאשר אין אפשרות לאב לפגוש את בנו לעיתים לומר עמו פסוק זה ולחנכו, כגון שגר בריחוק מקום מאמו, יש לפסוק כראב"ד שכן יהיה אצל אביו אפילו בפחות מגיל שש.